

תרנגול ההודו – עוף כשר למהדרין ללא מסורת

תרנגול ההודו (*Meleagris gallopavo*), הוא עוף שמוצאו ממרכז יבשת אמריקה והוא נקרא כך בעברית ובשפות אחרות משום שקולומבוס מגלה יבשת אמריקה סבר בתחילה בטעות שהוא גילה חלק חדש מארצות הודו. לתרנגול ההודו המבוית שני תתי מינים: המקסיקני (*M.g. gallopavo*) המזרחי (*M.g. silvestris*) תת המין המקסיקני בוית על-ידי האינדיאנים, בני המאיה והאצטקים במקסיקו עוד לפני גילוי העולם החדש. עם כיבושה של מקסיקו בידי הכובש הספרדי קורטזו, הביאו הספנים הספרדים את תרנגול ההודו לאירופה בשנת 1519. תרנגול ההודו הגיע בתחילה לספרד, אחר כך, כנראה בשנת 1524, לאנגליה, ממוקדים אלה נפוץ לשאר חלקי היבשת, לאסיה ולאפריקה. כבר במחצית הראשונה של המאה השש-עשרה הוא היה מוכר גם בצרפת, איטליה וגרמניה. יותר מאוחר הועבר תרנגול ההודו מאנגליה לאמריקה הצפונית,¹ בדומה לגידולים חקלאיים אחרים של העולם החדש (למשל: העגבניה ותפוח האדמה), שהופצו ברחבי אמריקה הצפונית על-ידי המתיישבים האירופאים. הפצת תרנגול ההודו דרך אנגליה היא שזיכתה עוף זה בכינוי 'תרנגול אנגלי'. הפצתו באירופה נעשתה על ידי סוחרים שהביאוהו בתחילה לאזורי המזרח התיכון שהיו תחת השליטה של השלטון העות'מאני. בארצות אלה הוא התרבה והיה כה שכיח עד כי היו שסברו, בעיקר בארצות האנגלוסקסיות, שמקורו של תרנגול זה מטורקיה ומכאן הוא זכה בשפה האנגלית לכינוי "תרנגול טורקי" (*Turkey*). תהליך דומה עבר גם על התירס, שמוצאו מהעולם החדש, שנקרא בשפות רבות ה'חיטה הטורקית'.

1 A W. Schorger, *The Wild Turkey. Its History and Domestication*, Oklahoma 1966, pp. 3-18
463-472. *The Encyclopedia Americana*, vol. 27. New-York 1969, pp. 273-274

תרנגולי הודו נראים בנוף חופי קרולינה באיור מן המאה השש-עשרה (ע"פ Schorger)

תרנגול ההודו וחג ההודיה

אכילת תרנגול ההודו מוטבעת עמוק בתרבות האמריקאית החדשה, דבר הבא לידי ביטוי במסורת אכילתו בחגיגות יום ההודיה (Thanksgiving) בארה"ב.² מקורו של מנהג זה קשור להימצאותו של תרנגול ההודו ביערות שבמזרח ארה"ב, שם לפי המסורת האמריקאית צדוהו ראשוני המתנחלים למאכל וכך ניצלו מחרפת רעב.³ ישנן כמה גרסאות העוסקות בשאלת ראשית מנהג זה ומקורו. בתחילה מדובר באירועים מקומיים, שהמסורת על אודותם התפתחה בתקופה מאוחרת יחסית. לפי הגרסה הרווחת, המתיישבים החדשים קבעו לראשונה את יום ההודיה כטקס חגיגי בשנת 1621. ממקורות שונים עולה שמדובר באירוע שצויין במקומות שונים ובמועדים לא קבועים. בשנת 1789 נעשה לראשונה בקונגרס ניסיון

2 כיום, בדרך כלל נקבע יום זה ביום החמישי בשבוע הרביעי של חודש נובמבר. מועד חג ההודיה בקנדה שונה.

3 ראוי לציין שבנג'מין פרנקלין (1706-1790), ממעצבי החוקה האמריקאית, העדיף לבחור בתרנגול ההודו כסמל הלאומי מאשר את העיטם (bald eagle) ראו שורגר (לעיל הערה 1), עמ' 16, הערה 2.

של הנשיא וושינגטון להכריז בחוקה על אירוע זה כחג הודיה לאומי, אך הדבר הפך לרשמי רק בשנת 1863, בימי נשיאותו של לינקולן.⁴

גם יהודי אמריקה נטלו חלק בחגיגות יום ההודיה, ועניין זה עלה לדיון הלכתי אצל גדולי הפוסקים בארה"ב, כאשר ביסוד העניין השאלה אם Thanksgiving נחשב בימינו חג דתי או כיום הודיה חילונית.⁵ אם יוגדר יום ההודיה כחג דתי, לא יוכלו יהודים להשתתף בו בשל אופי הטקס שקבעוהו הגויים. נראה שרוב הפוסקים הסכימו שבתחילה החג שנקבע על ידי המתישבים הנוצרים היה בעל אופי נוכרי ועם הזמן שינה את אופיו והפך לחג בעל סממנים חילוניים לאומיים. הרב יוסף דב סולובייצ'יק קבע שאין כאן איסור משום 'חוקות הגויים' והתיר לאכול תרנגול הודו בחג ההודיה.⁶

גם הרב משה פינשטיין נשאל אם אסור משום 'בחוקותיהם לא תלכו' להשתתף בסעודת ההודיה שעושים בארצות הברית, הכוללת אכילת תרנגול הודו (אינדיק). הוא השיב שהדבר מותר, בתנאי שייחשב לשמחת רשות ובאופן ארעי ולא לקבוע זאת כחובה ומצווה. כמו-כן מיעט הרב פינשטיין בחשיבות האירוע שזכרו מצוין באכילת תרנגול הודו, בשל ההשקפה שקביעת מעשה לדבר שאין בו טעם, יש בה חשש הליכה בדרכי האמורי:

וזה איכא בעשיית יום שמחה למעשה זו — שאכלו אותן האנשים בכואם למדינה זו ואירע שלא היה להם איזה זמן מה לאכול ואכלו תרנגולי הודו — שלא היה עניין גדול להתיישבות דאמעריקא. שכבר היה גם אז באמעריקא מה לאכול לרוב אלו שבאו אף אז, והיו כמה מיני פירות וגם עופות אחרים וגם בהמות וחיות ודגים בימים ובנהרות. אף שמזדמן לאיזה אינשי שהיו באיזה מקום בזמן שלא היו פירות, וגם היה קשה להם להשיג הבהמות והחיות הגדולות, ואכלו תרנגולי הודו. ואף אם אינשי אלו לא היה להם מה לאכול, מאחר שכבר ידעו בעולם מאמעריקא, היו באים אינשי אחריני באיזו ספינות עם מיני אוכלין ומיני זרעונים לזרוע, והיה מדינת אמעריקא לישוב כמו שנעשה גם בלא זה. שנמצא שלעלמא לא נעשה בזה כלום... ובעניין זה שמחין בעשיית וקביעת יום להילולא וחינגא ואכילת בשר תרנגול הודו, אף כמה מאות שנים אח"כ, שזה נחשב דבר שאין בו טעם, אלא הוא דרכי האמורי,

4 The Encyclopedia Americana, vol 26, New-York 1969, p 491; שורגר (לעיל הערה 1), עמ'

370-368.

5 M. J. Brody, "Thanksgiving: Secular or Religious Holiday?" Journal of Halacha and Contemporary Society, 30 (1995), pp 42-65.

6 צ' שכטר, נפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' רלא.

שעושיין דברים בלא טעם ובלא צורך. ולכן איכא בזה האיסור דובחוקותיהם לא תלכו.⁷

ראוי לציין שגדולי רבני יהדות ארה"ב בדור האחרון, ילידי אירופה ברובם, לא עסקו באופן מיוחד בסוגיית כשרות תרנגול ההודו, שמבחינתם נחשב באופן פשוט לעוף טהור.

ראשית הופעתו של תרנגול ההודו בספרות ההלכה ובעיית כשרותו

הדיון על כשרות תרנגול ההודו התנהל בארצות מזרח אירופה, והוא הצטמצם בתחילה בחוג הפוסקים האשכנזים. יסוד בעיית כשרות תרנגול ההודו קשור לשיטת הפסיקה של רש"י והרמ"א, שבעקבותיהם הלכו כל הפוסקים האשכנזים, שמתר לאכול עוף רק אם התקיימו לגביו שלושה תנאים: שיש מסורת לאוכלו, אין ספק שאינו עוף דורס ושיש לו סימני טהרה.⁸ ר' יוסף קארו ציטט בשו"ע בתחילה את דברי הרמב"ם, דבר המאפשר אולי גמישות מסוימת בפרשנות שיטתו: "מי שאינו מכירם ואינו יודע שמותיהם בודק בסימנים, כל עוף שהוא דורס ואוכל בידוע שהוא ממינים הטמאים... ואם ידוע שאינו דורס יש ג' סימני טהרה: אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף ביד". אולם בהמשך בשו"ע שם, וכן בבית יוסף, כתב שעוף טהור נאכל רק במסורת.⁹

לפי זה, קשה להבין כיצד ייתכן להתיר עוף חדש כתרנגול ההודו, שאין לגביו כל מסורת. סוגיה זו נדונה בהרחבה בספרות ההלכתית ובמספר במות מדעיות.¹⁰ מטרת מאמר זה היא לבחון מחדש סוגיה זו, ולהציגה מתוך נקודת מבט היסטורית. לאחר מכן לבחון את התשובות שניתנו לפתרון בעיית כשרות תרנגול ההודו והשלכותיה לסוגיית כשרות העופות בכלל.

7 אגרות משה, יו"ד, סימן יב, וכן שם, סימן יא. עוד על פסקו של הרב פינשטיין בעניין זה, ראו אצל הרב ברודיה (לעיל הערה 5), עמ' 49-53. בין האוסרים את ההשתתפות בחג ההודיה נציין את הרב יצחק הוטנר והרב מנשה קליין.

8 חולין סב ע"ב, ד"ה חזויה דדרסה ואכלה; הרא"ש לחולין, סימן נט, דף סב ע"א; ר' יונה אשכנזי, ספר איסור והיתר הארוך (המיוחס לר' יונה גירונדי), וילנא תרנ"א, כלל נו ס"ק יח; הרמ"א בהגהות לשו"ע יו"ד פכ, ג.

9 שו"ע יו"ד פכ, ב-ג; טו ויו"ד פכ ס"ק ב.

10 למשל: ר' צבי שפירא, דרכי תשובה, ירושלים תשכ"ז, לשו"ע יו"ד, סימן פכ, ס"ק ג; י"מ לוינגר, מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 50-52; *Journal of A Z Zivotofsky "Is Turkey Kosher?"*, *Journal of Halacha and Contemporary Society*, 35 (1998), pp. 79-110. Y. Schonberg, "Challenges in Kashrus", *Haakohol*, 1999 (Pesach 5759) pp. 54-61. בהזמנות זו ברצוני להודות לירידי, ד"ר ארי יבטופסקי, עימו ליבנתי נושא זה פעמים אחדות.

בספרות ההלכתית נקרא תרנגול ההודו בשמות רבים, שבחלקם מנציחים את הדיעות שרווחו בעניין מוצאו. בשפות האירופיות הוא נקרא אינדיק, אינדיאנה, ענגליש הינר וענגלישער האן (תרנגול אנגלי). בערבית הוא נקרא דג'אג' אלהנד, דיק אלהנד או דיק אלרומי.¹¹

איור מן המאה השש-עשרה של תרנגול הודו (ע"פ Schorger)

תרנגול ההודו הגיע, כאמור, לאירופה כבר במהלך המאה השש-עשרה, אולם על פי המקורות שבידינו הוא נזכר בספרות ההלכתית רק במאה השבע-עשרה. ר' אליעזר אשכנזי, רב העיר אפטא שבאזור קראקא, שפירסם את ספרו בשנת ת"ו (1646), כתב: "לכן תרנגול ברא הוא מה שאנו קורין ענגליש הינר מותרין אף על פי שהודו כפות כדוכיפת, מכל מקום כל סימני טהרה יש בו, ועוד סימן טהרה כדאמר בסוף עירובין ודרך ארץ מתרנגול כמו עריות מיונה ועי"ש".¹²

ראוי להדגיש שהוא אינו מתייחס כלל לקריטריון של מסורת האכילה והוא מציין במפורש שתרנגול ההודו כשר על סמך סימנים, למרות שהוא דומה לדוכיפת הטמאה. הוא מזכיר את תרנגול ההודו גם בקשר לצומת הגידים: "נ"ל שה"ה, אם נשבר במקום צ"ה

11 סיכום של כל שמותיו של תרנגול ההודו בשפות השונות, ראו שורגר (לעיל הערה 1), עמ' 485-489.

12 ר' אליעזר אשכנזי, דמשק אליעזר, ירושלים תשנ"ב, לחולין סג ע"ב, עמ' תקו.

בענגלי"שי הינ"ר דיש להתירן ע"י בדיקה דיכולין לבדקן כיון שהגידין שלהן משונין כמו עצמות".¹³ דבריו של ר' אליעזר אשכנזי הובאו גם אצל ר' חיים בן ישראל בנבנשת שנולד ופעל בטורקיה (ש"ס"ג-תל"ג; 1603-1673).¹⁴ ר' יוסף בן מאיר תאומים (1727-1792) מצטט את שניהם, אך מכנה את תרנגול ההודו בשם "אינדיק", דבר שאינו מותר ספק שמדובר בעוף זה.¹⁵ ר' עבדאללה אברהם יוסף סומך, מגדולי פוסקי כבל האחרונים, הזכיר את הפסק המתיר את תרנגול ההודו והוסיף: "ויתכן שזהו שקורין אותו פה בבגדאד יע"א דיק אל הנד והוא בא מערי הנדייא ואנחנו אוכלין אותו".¹⁶

תרנגול ההודו נזכר באשכנזי גם אצל ר' יחזקאל בן יהודה לנדא (1713-1793), בעניין המלחת אחד עשר "ענגלישי הענר", יחד עם שלוש תרנגולות ונמצא טריפה באחד מהקורקבנים.¹⁷ בתשובתו זו אין התייחסות לעניין כשרות תרנגול ההודו. בעל 'נודע ביהודה' שימש כרב קהילת פראג החל בשנת 1755, ושם כתב את רוב תשובותיו וחיידושויו. בסיפורי ר' נחמן מברסלב (1772-1810), שפעל באזור רוסיה, מופיע המשל המפורסם אודות בן המלך שהשתגע וסבר "שהוא עוף הנקרא הינדיק".¹⁸ איזכור של תרנגול ההודו בסיפור זה מעיד שהוא היה שכיח ומוכר בתקופתו.

הערעור בדבר כשרותו של תרנגול ההודו היה מאוחר יחסית ומופיע לכאורה לראשונה, לפי המקורות שבידינו, רק בשנת 1860 לערך, אצל הרב משה שיק (מהר"ם שיק; 1807-1879) ואצל הרב שלמה קלוגר (1786-1869).¹⁹ כדי להבין כיצד התחיל הדיון על כשרותם של תרנגולי ההודו, שעד תקופה זו, ככל הנראה, נחשבו לכשרים ללא כל פקפוק, עלינו להתייחס לסוגיה מפורסמת אחרת שהעסיקה באותה העת את עולם ההלכה.

הפולמוס בעניין זני תרנגולים חדשים אחרים (מקפריסין ומקוצ'ין)

בסוף שנות החמישים של המאה התשע-עשרה פרץ פולמוס עז בעניין כשרותם של זני תרנגולות חדשים שכוננו "קובריצר הינר" (או קבריצי הינר) שמוצאם בקפריסין או בשם

13 דמשק אליעזר לחולין עו ע"ב, עמ' תרח.

14 ר' חיים בנבנשת, ננסת הגדולה, שאלוניקי (מהדורת צילום תשכ"א), ליו"ד סימן נו ס"ק טו; פב, ס"ק כז.

15 פרי מגדים, פרנקפורט תקס"א, ליו"ד נו, ס"ק י.

16 זבחי צדק, א, בגדאד תרנ"ט, סימן פכ, ס"ק יז, עמ' תה וכן הביאו ר' יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תשכ"ט, ליו"ד סימן פב, ס"ק כא.

17 שו"ת נודע ביהודה, ירושלים תשנ"ה, יו"ד סימן לג.

18 מופיע בתוספות רק בחלק מהמהדורות הרבות (ללא ציון שנה ומקום) שיצאו לקבצי מעשיות ר' נחמן מברסלב.

19 שו"ת המהר"ם שיק, ירושלים תשמ"ד, יו"ד, תשובות צח-צט; שו"ת האלף לך שלמה, חלק יו"ד, סימן קיב; שו"ת טוב טעם ודעת, תשל"ט (ללא ציון מקום), ליו"ד, תשובה קג.

זן של תרנגולות מקוצ'ין

“גרעצקי” (גרעצקיא), היינו תרנגולים שמוצאם ביוון. בספרות זו נזכרים גם זנים אחרים בשמות “קארקחינער הינער”, “בראמא-פוטרא”, תרנגולים מקוצ'ין-סין (קוכין-חינה, “קאכעלכינהינער”), תרנגולים סיניים (“שינעזיש הינער”, “חינעזישע הינער”) ועוד.²⁰ זני התרנגולות הקפריסאיות היו גדולים בהרבה מהתרנגול הרגיל, ואלו מקוצ'ין נבדלו ממנו באורך רגליהם ובגון נוצותיהם.²¹ תרנגולים אלה גודלו באופן נרחב ויצרו זני הכלאה פוריים עימנו. הבעיה היא שליהודי מזרח אירופה לא היתה מסורת ברורה לגבי זנים אלה. הבעיה החריפה כאשר זני ההכלאה התרבו והתפשטו ואי אפשר היה להבחין ביניהם. הפתרון להיתרם היה להסתמך על יהודי ארץ-ישראל ומקומות אחרים שיש להם מסורת כשרות. עיני הכל היו אפוא נשואות לחכמי ארץ-ישראל, אך העדויות שהגיעו משם היו סותרות והחלה להתנהל חליפת מכתבים ענפה ו'מלחמת' עדויות. לבסוף, כאשר פוסקי מזרח אירופה התקשו בהכרעה הלכתית רק על סמך שמועות, הם טרחו לשלוח אנשים שיביאו עופות אלה אליהם, על מנת שיוכלו להשוותם לתרנגולים החדשים שלהם ולפסוק על סמך

20 יותר מאוחר, בראשית המאה העשרים, הופיעו מיני תרנגולות חדשים הנקראים “פאוורלס” שמקורם מצרפת, ורוכ הפוסקים אסרום, תוך שהם מסתמכים על סוגיית התרנגולים מקפריסין, ראו: ר' ח"א שפירא, שו"ת מנחת אלעזר, מונקאטש תר"ץ, ה, סימנים א-ב; הרב נ"ש שליסל, דרך הנשר, קליינווארדיין תרצ"ד, ושם מופיעה תמונתם בשער הקונטרס. על כשרות התרנגולות מיפן, ראו: א"י ראטק, “בענין יאפאנעזישא-הינער אי הם ממין טהור”, פרי תמרים, ז (אייר-סיון, תשמ"ח), עמ' יא-יט.

21 אלו רק מקצת השינויים שזכרו בספרות.

מראה עיניהם. פולמוס זה הניב עשרות תשובות וקונטרסים שלמים, שנכתבו בעיקר בין השנים 1860-1870.²²

להלן נערוך סקירה קצרה על פרשה מרתקת זו, שהיתה לה זיקה כה הדוקה לסוגיית כשרותם של תרנגולי ההודו. סקירה על הפולמוס בעניין ה'עופות הגדולים' הביא הרב יוסף שאול נתנון (1810-1875), שהיה אחת מהדמויות המרכזיות בפרשה זו. הוא עצמו התיר עופות אלה על-סמך גביית עדות מאנשי ארץ-ישראל שמסרו לו שהם מצויים שם, ויש בידיהם מסורת לאוכלם. הוא הדפיס את דעתו מספר פעמים, לראשונה בשנת 1860²³ ולאחר מכן כאשר הפולמוס התחדד בשנים 1864-1865.²⁴

אחת ההתייחסויות הראשונות למחלוקת זו הופיעה בשנת 1860 בתשובתו של הרב נתן אדלר הכהן אב"ד לונדון לרב ליב אב"ד שטיינמאנר שפנה בהקשר זה לרבנים אחרים. הרב נתן אדלר זיהה את התרנגולים שהובאו לגליציה ולהונגריה עם התרנגולים הידועים בשם "קוכין חינא" (קוצ'ין-סין):

וע"ד שאלתו, שאלת תורה בדבר העופות שקורין בלשון ענגלישע הינער, לדעתי כונתו על התרנגולים גדולים שקורין קאשין חינא אשר לפנים היו בארץ קדם ועכשיו נתגדלו במקומינו. עליהם נשאלתי מכמה מקומות והשבתי להם, כי במקומינו יש לעופות הנ"ל מסורת טהרה משנים קדמוניות, כי הם ממש כמו תרנגולים שלנו, רק הם גדולים מהן. גם אנשים נאמנים מהודו סמוכים לארץ

22 למשל, ראו: ר' שלום טויבש, שו"ת שאילת שלום, זאלקווא 1869, תשובה כב, משנת 1866 ושם מופיעות תשובות נוספות של ר' חיים הלברשטאם והרב נתן אדלר הכהן, בעניין זנים אחרים; ר' ישעיה שור וחתנו ר' מנדל לנד"א, קונטרס כנפי נשרים, יצא לאור בשנת תרכ"ו ופורסם בשנית בסוף ספר כליל תפארת, ירושלים תשל"ו; ר' אורי שרגא פיבל טויבש, אורי וישעי, למברג 1886, סימן יא, בשם קונטרס 'עוף טהור' (תשובה משנת 1866), סימן יב (תשובה כנגד קונטרס 'כנפי נשרים'); ר' יהודה אסאד, תשובות מהרי"א, (תשובות יהודה יעלה), למברג תרל"ג, סימנים צב-צד; תשובת ר' ישראל לאנדסברג, בתוך: ר' מרדכי וינקלר, שו"ת לבושי מרדכי, טאלטשווא תרע"ב, סימן מד (משנת תרכ"ג); ר' אלעזר הורוביץ, יד אלעזר, וינה תר"ל, תשובה קכג (משנת תרכ"ו); ר' דוד מנחם מאניש, שו"ת חבצלת השרון, בילגוריא תרח"ץ, סימן כו; י"ד הלוי במברג, שו"ת יד הלוי (ש' אדלר עורך), ירושלים תשכ"ה, סימנים לה-לז. תשובות נוספות של ר' אהרון דוד דייטש מהשנים תרכ"א-תרכ"ג בעניין התרנגולים מקוצ'ין, פורסמו בקובץ פנים מאירות, ז (תשל"ז), עמ' ל-לב; האהל, כו (תשי"מ), עמ' עו-עד. סקירה על פולמוס זה, ראו ד"צ נימאן, הגאון שנשכח, ירושלים תשמ"ב, עמ' 20-37. מקורות נוספים יופיעו בהמשך.

23 בתוך: ר' אברהם אבלי כהן, זכרון אברהם, למברג 1860, בסוף הספר.

24 יוסף שאול הלוי נתנון, דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, ירושלים ניו-יורק תשכ"ד, מהדורה תליאתה, סימן קמט; מהדורה חמישאה, ירושלים ניו-יורק תשכ"ד, סימן סט.

Chino Cochin אומרים לי שאוכלים בלי שום פקפוק, וכיון שאין במקומות אחרות מסורה לא לאיסור ולא להיתר גם לענ"ד נראה שמותרין בלי שום פקפוק.²⁵

מנוסח התשובה רואים שהרב אדלר לא היה בטוח לאילו עופות התכוון הרב ליב שטיינמאנר. והשאלה היא כיצד לפרש את המילים "העופות שקורין בלשון ענגלישע הינער"; האם הכוונה ל"ענגלישע הינער" ואז מדובר בתרנגול ההודו או שמא עופות הנקראים באנגלית ("ענגלישע") בשם "הינער". הרב אדלר סבר ששואלים אותו על תרנגולים מהזן קוצ'ין, כפי שציין "לדעתי כונתו על התרנגולים גדולים שקורין קאשין חינא". מכל מקום, נראה שרוב הפוסקים שהתבססו על עדותו של הרב נתן אדלר סברו שהוא מתכוון לתרנגולות מהזן הקפריסאי! שאינו זהה לתרנגולי קוצ'ין, ובכל מקרה לא לתרנגולי ההודו.²⁶ כך או כך, הוא התירם משום שלדבריו היתה לעופות אלה מסורת קדומה ומחימנה שניתן לסמוך עליה.

התייחסות נוספת למחלוקת זו מופיעה בתשובתו של הרב אברהם תאומים מב' אדר שנת תשכ"ב (1862) לר' יחיאל מאיר ברומר בעניין "התרנגולים אשר מחדש באו למדינתנו ונקראים גרעצקי הענר... והעידו עדים נאמנים שבאה"ק שכחי עופות אלו ואוכלים אותם בלי פקפוק ונקראים קיבריצר הענר".²⁷ ר' אברהם תאומים התיר עופות אלה ובין היתר הסתמך על עדות של אנשים מארץ-ישראל שהעידו שהם שכחים שם ויש בידם מסורת שעוף זה מותר.

אחד מהרבנים הראשונים שנדרשו לסוגיה זו היה הרב יעקב אטלינגר, שביקש לברר את עניין המסורת על התרנגולים החדשים מארץ-ישראל. לצורך כך הוא פנה²⁸ לרב שמואל הלר (תק"ע-תרמ"ד; 1810-1884), ראש רבני צפת.²⁹ ר' שמואל הלר אישר ש'תרנגולי קפריסין' נאכלים בארץ-ישראל, אם כי לא קבע כנראה שהם זהים לתרנגולים החדשים בחו"ל, הקרויים בשם זה. מאוחר יותר, כאשר התברר לר' שמואל הלר שפירסמו בשמו שהתרנגולים שבאירופה הם כשרים הוא נחרד והודיע שהתרנגולים אסורים. אחד מהמתירים, הרב אברהם

25 מופיע אצל ר' יהודה אסאד, תשובות מהר"א, (תשובות יהודה יעלה), למברג תרל"ג, סימן צד, וכן ראה סימנים צכ-צג. תשובה נוספת של הרב נתן אדלר, ראו: ר' שלום טויבש, שו"ת שאילת שלום, זאלקווא 1869, בסוף תשובה כב.

26 ראו למשל בשו"ת שאילת שלום (לעיל, הערה 25), תשובה נוספת של הרב נתן אדלר המובאת בסוף תשובה כב.

27 ר' אברהם תאומים, חסד אברהם, מהדורה תנינא, למברג תרנ"ח, ליו"ד סימן כא.

28 בנין ציון השלם, ירושלים תשמ"ט, ג, סימן מד.

29 על הרב שמואל הלר פועל, ראו: י' רפאל, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ב, ירושלים תש"ך, עמ' 116-122; פ' גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוברת יט, ירושלים תשנ"ד, 375-381; ד' מרגלית, "ר' שמואל הלר, רבה של צפת וספרו 'רפואות וסגולות'", קורות, ד (תשכ"ח), עמ' 592-601; א' זיידא הלר, ספר הרב המנהיג והרופא, תשמ"ט (ללא ציון מקום).

בעזה"י

ס פ ר

דרך נשר

תשובה ברורה להלכה ולמעשה

מאת כבוד הרב הגאון הגדול והקדוש, שר התורה,

מרא דארעא דישראל בקשית

מהר"ר שמואל העללער זצ"ל

האב"ד בעה"ק צפת ת"ו.

אשר השיב לחכמי וגאוני דורו שבחול"ל ששאלו ודרשו
ממנו בענין העופות אשר נתחדשו ובאו במדינת רוסיא
ואוסטרייך לחוות דעתו הרמה בזה להלכה ולמעשה
ולפרסם ע"פ התב"ל.

נדפס פעם ראשון בשנת תרכ"ה, ויען שהראשונים כבר ספו
ותמו ע"כ הוצאתיו לאור כעת מחדש כדי לזכות את הרבים

האנכי הצעיר

מרדכי דייטש

נכד המחבר.

בשנת תרפ"ט לפ"ק סיגעט.

תאומים, עמד על דעתו שתרגולים אלה כשרים, והציע לפניו את פסק דינו להיתר מיום ב' אב תרכ"ד: "היו כאן אנשים כשרים ומופלגים בתורה מאה"ק והעידו לפני בפה מלא שהם דומים במראיתם לעופות שבאה"ק ואין הבדל ביניהם"³⁰. בעקבות זאת החליט ר' שמואל הלר להוציא קונטרס מיוחד שנקרא "דרך הנשר". הקונטרס נכתב בתמוז תרכ"ד (1864) ונדפס לראשונה בצפת בשנת תרכ"ה. מהדורה שנייה יצאה לאור בשנת תרפ"ט על ידי נכדו של הרב שמואל הלר ובשער נאמר "אשר השיב לחכמי וגאוני דורו שבחז"ל ששאלו ודרשו ממנו בענין העופות אשר נתחדשו ובאו מדינת רוסיה ואוסטרייך...". מדברי תשובתו של הרב שמואל הלר עולה שבתחילה התיר עופות אלה על סמך דברי חכמי וונדון,³¹ שהעידו ששם אוכלים את העופות הגדולים ללא פקפוק. ההיתר נעשה מבלי שהכיר את העופות הללו, מפני שהיה בטוח שכשרותן של תרגולות ה'קובריצי' היא ברורה: "ואני לתומי השבתי כי נוהגים בו היתר לעולם. וע"ז הוציאו קול עלי שאני התרתי ולהד"ם, כי איך אפשר להתיר או לאסור בלי ראות?"³²

הרב שמואל הלר חזר בו אפוא מהפסק הראשון ואסר עופות אלה. באשר לעדותם של אנשי ארץ-ישראל שטענו שתרגולים אלה נמצאים שם, טען שלא ניתן לסמוך על עדותם ותרגולים אלה אינם נמצאים בארץ הקודש כלל.³³ הדים למחלוקת זו מסר הרב אברהם ב"ר ישראל רוזאנס אשר ביקר בצפת בשנת תרכ"ז (1867):

גם פה חקרתי ע"ד העופות הגדולים, אשר מקרוב באו מקרב מחנינו ולא נודעו עד היום. ובהיותי בזה הייתי אצל הרב של האשכנזים יצ"ו, ה"ה הדין כמהר"ה שמואל עילער הי"ל [השם ישמרהו לנח] ונתן לי במתנה ספר דרך נשר, אשר הוציא לאור

30 חסד אברהם, סימן כג.

31 הפסקים מלונדון צוטטו אצל הרב יהודה אסאד, תשובות מהרי"א יעלה, למברג תרל"ג, סימנים צב-צד; ר' משה תאומים, שו"ת דבר משה, למברג תרכ"ד, סימן ד.

32 דרך הנשר, עמ' יב-יג.

33 הסתירות בדברי הלר נוצלו גם על ידי חוג ה'משכילים' שניצלו את ההזדמנות להוקיע את המסד הרבני. כך למשל, מר אלעזר רוקח, מאנשי העלייה הראשונה שהטיף לפרודוקטיביזציה של היישוב הישן ועל רקע דעותיו התעמת עם פרנסי צפת, תיאר פרשה זו בנימה עוקצנית: "נזכרנו במעשה שהיה בימי המלחמה הגדולה בין הרבנים על אודות 'התרגולים הקפריסיים'... ושני הצדדים המתירים עם האוסרים הדפיסו את דברי הרב ר' שמואל העליר... והפה שהתיר לזה אסר לזה", מובא בתוך יזרעאל (יאססי), אדר א' (תרמ"א), עמ' 23, הרב אברהם זיידה נכדו של הרב שמואל הלר (הרב המנהיג, עמ' 195-201), כתב שסבו לא ידע כנראה בתחילה על עומק הפולמוס בעניין העופות החדשים שהיה בחז"ל, ועל ההשלכות שעשויות להיות לתשובתו. הוא אכן אישר שתרגול קפריסין נאכלים בארץ, אך בשום אופן לא קבע שהם זהים לתרגולים החדשים בחז"ל הקרויים בשם זה, וחוסר ההבנה הביא לרושם המוטעה שעדותו היתה סותרת. ואכן כך נראה מדברי ר' יעקב אטלינגר, בנין ציון השלם, ירושלים תשמ"ט, ג, סימן מד.

כאיסור העופות הנ"ל, אף שלא ראם מעולם. ואלו אשר נמצאו באלו המקומות הם קיבריציר הנקראים ירזאס בלשונו. וד' יורנו בדרכיו לבל נכשל, עד שנדע עליהם היתר גמור, לא כעושים כמו אלו, שכל עצמם תלו בצפת לאמר, שנמצאו שם אוכלים אותם. ראה, שלא היו ולא נבראו עופות כאלו פה.³⁴

הרב שמואל הלר הסתמך גם על ר' חיים מצאנו. שנמנע מלאכול את העופות הגדולים. למעשה, ר' חיים הלברשטם מצאנו (1793-1876) פסק בעניין "עופות חדשים שבאו מאי הים" שהם מותרים, אלא שהוא החמיר רק על עצמו ועל בני ביתו שלא לאוכלם. הוא גם מציין במפירש שתרנגולים אלה הגיעו מהאי קפריסין וההיתר נעשה רק לאחר שקיבל עדות מהימנה מחכמי ירושלים:

והנה במשך הזמן התחילו לרבות העופות הללו ולא התרתים מטעם הנ"ל ולאחר ב' וג' שנים איקלעו לאתרין שני אנשים חשובים ממדינת פולין הדריס כעת באה"ק והמה ניכרים בקהילתינו שהמה בעלי תורה ויראה וחשובים למאוד בארץ מגורותם והמה העידו לפני שמה האי שהביאו למדינתינו כנ"ל מזה האי הסמוך לאה"ק, מביאין לאה"ק אותן העופות ונאכלים שם עפ"י מסורה מכמה מאות שנים אולי עוד בימי התנאים ועפ"י אין שום חשש כלל לכ"ע והתרתו להם, אך בביתנו נזהרים מלאכלם.³⁵

הרב אברהם תאומים, מראשי המתירים, כתב לר' חיים מצאנו בט' אייר תרכ"ו, שדעתו היא שיש להתיר את העופות החדשים ללא כל הסתייגות.³⁶ הרב חיים הלברשטם השיב לו, שבשל המחלוקת אם העופות הללו מצויים ונאכלים על ידי חכמי ארץ-ישראל, הוא ביקש להקים ועדת בדיקה מקיפה בעניין זה:

וכתבתי לאה"ק שיתאספו הכוללים ויחקרו אחר זה היטב. וכן עשו ונאספו יחד וחקרו אחר זה והשיבו מירושלים תוב"ב שאין נמצאים שם הרבה, ומצפת תוב"ב כתבו ששם נמצאים הרבה, אך האנשים שראו אותם שבחו"ל אין עדותן מכוונת יחד, ולכן כתבו שצריך לשלוח מכאן איש לאי הנקרא קיבריצ' סמוך לארץ הקדושה ושם יתברר הדבר היטב וכן דעתי לעשות אי"ה והיה שלום.³⁷

34 א"מ הברמן, "מסעות החכם האב"ר [-הרב אברהם ב"ר ישראל רוזאנס] לארץ הקדושה", סיני, לד (תשי"ד), עמ' רמב.
 35 שו"ת דברי חיים, לבוב תרל"ה, סימנים מה-מו.
 36 חסד אברהם, סימן כד.
 37 שו"ת דברי חיים, סימן מח.

מעמדו של ר' חיים מצאנז בעולם ההלכה היה כה רם עד כי הוא הפך לצייר המרכזי והמכריע בסוגיה זו. כולם התייחסו אליו בהדרת כבוד וציפו ממנו להכרעה חד-משמעית (כנראה משום שהתירם לבני עירו ואסרם על בני משפחתו). העדויות הסותרות והמתוחות שגברה בעולם התורני הביאו אותו לכלל החלטה, שלא ניתן להסתמך רק על שמועות ויש לבדוק את התרנגולים רק על פי מראה עיניים. ר' חיים מצאנז ביקש מחתנו, שהיה באותה העת באיזמיר ובארץ-ישראל, שיבדוק שם היטב סוגיה זו:

וחתני הרב היה באה"ק ובחזירתו סיבב דרך אזמיר וכתב לי ששאל בכל המחוז הזה שאוכלים אותם באזמיר והוא קהלה מפוארה עיר ואם בישראל וראוי לסמוך ע"ז. וכן שלח [איזה עופות] להראות אותם שאוכלים שם במסורה ולכן דעתי מותרים המה.³⁸

הרב יוסף שאול נתנון הביא באחת מתשובותיו מכתב מר' נפתלי חיים הורביץ, חתנו של ר' חיים מצאנז, ובו הוא מדווח לו על הבירור שעשה בעניין התרנגולים הקפריסאים:

והנני להודיעו אשר בירושלים עה"ק קניתי אחד מהם לדוגמא, ועוד אחד קניתי ב"ק איזמיר, כי בקיבורין [= קפריסין] גופא לא יכולתי לקנות שמה, עבור כי שם לא נמצא יהודי כלל בכל אונולין גרעקיש [= יון] ואינם מבינים כלל לשונינו. אך ראיתי אותן העופות אשר הובאו מקוברין על הספינה לרב החובל על ארוחתם, ארוחת תמיד הנותן לההולכים בספינה וממש בלי שום חילוק כלל לאותו העוף שהבאתי מאיזמיר בלי שום שינוי קצת דקצת בקול במראה ובקומה, ורצייתי ליתן לרב החובל עשרה כסף עבור עוף אחד ולא רצה. ויעצו לי אנשי אה"ק אשר היו עמדי בספינה לקנות באיזמיר, כי מהלך יום מקוברין לאזמיר ונודע לכל כי הסוחרים מובילים אלו העופות לאזמיר למאה ולרבבות. וקניתי שמה באיזמיר אותו העוף הנ"ל ושאלתי לכמה חכמים מופלגים דשם והוא עיר מלאה חכמים וסופרים ואמרו לי, כי זה העוף נאכל להם בלי פקפוק.³⁹

בהמשך תשובתו מציין חתנו של הרב מצאנז, שהוא ראה שישנם קצת שינויים בגודל הנוצות בין התרנגולים הגדולים שראה ברוסיה, איזמיר וארץ-ישראל: "וכל הדברים האלה אמרתי לפני מו"ח הגאון הקדוש מסאנץ והוא התירם וכתב להחכמים דרוסיה, כי מותרים

38 שו"ת דברי חיים, בהשמטות לח"ב, סימן מב.

39 דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, ירושלים ניו-יורק תשכ"ד, מהדורה קמא, ב, סימן קנב. בתשובה לר' אורי שרגא פיבל טוביט, בעל 'אורי וישעי' (למברג 1886), שכתב שם, בסימן יא, קונטרס בשם 'עוף טהור'.

בלי פקפוק".⁴⁰ לאמיתו של דבר, הרב חיים מצאנו הגיע למסקנה ברורה שהעופות החדשים שבעירו הם כשרים, אך לא היה בטוח בכשרותם של זני התרנגולים האחרים שהיו באזורים אחרים.⁴¹ ההיתר המוגבל שהעניק לא הצליח לשכנע את חלק מהרבנים האוסרים, כמו למשל את ר' יצחק מאיר (הרי"ם מגור) ור' שמעון סופר (בנו של ה'חתם סופר') שפנו אליו בעניין זה.⁴² הבעיה המרכזית שנותרה היתה ריבוי הזנים של התרנגולות, הבלבול ביניהם (בעיקר בין זני תרנגולות מקפריסין ומקוצ'ין)⁴³ והסתירות בין העדויות. כל הגורמים הללו שכנעו אותו בדבר הצורך לערוך בדיקה מקיפה יותר.⁴⁴ הוא פנה לגדולי הדור כדי לגייס

40 דברי שאול ויוסף דעת (לעיל, הערה 39), שם.

41 שו"ת דברי חיים, בהשמות לח"ב, סימן מב.

42 ראו: יצחק מאיר אלתר, שו"ת הרי"ם, תל-אביב תשכ"א, סימן ה, במכתבו לר' חיים מצאנו, משבט תרכ"ו; ר' שמעון סופר, מכתב סופר, ירושלים תשט"ו, ליו"ד, סימנים ג-ד מאותה שנה.

43 כך למשל העיר ר' אברהם יענער ראב"ד קראקא בתשובתו לר' אברהם תאומים שיש הבדל בין התרנגולות מקפריסין ובין התרנגולות מקוצ'ין ולכן יש גם הבדל בעניין המסורת שיש על כל אחד מהזנים: "הואיל שעופות שאנו דנין בהם נקראין קאחין חינא היננער תולדותם באונדיא סמוך לחינא ועופות קובריצר בא"י הם אחרות מאלו שאנו דנין בהם", ראו: צלוחא דאברהם, למברג תרכ"ח, סימן ז, דף כה ע"ב. גם הרב יוסף שאול נתנון העיר שההסתמכות של הרב שמואל הלר שאסר את התרנגולים מקפריסין על האיסור של הגאון מאלטונא והרב שלמה קלוגר היא בטעות, מפני שהם התכוונו לתרנגול ההודו או לזן תרנגול קוצ'ין-סין ולא לזני תרנגולים מקפריסין: "הנה גם אנחנו ראינו את המכתב [של הגאון ר' יעקב אטלינגר מאלטונא] והוא מדבר מעופות חניסקע [= מסין] ואינם העופות הנמצאים בינינו אשר אנחנו דוכרים מהם והוא לא ראה את העופות שלנו וגם כתב בעצמו שהרב שמעון מירושלים כתב לו שנמצאים שני מיני עופות", ראו: שו"ת דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, מהדורה תליתאה, סימן קמט.

כדי להשלים את התמונה נביא מקצת מדברי הרב יעקב אטלינגר, שניסה אף הוא לבדוק את המסורת בעניין התרנגולים החדשים. הדברים נכתבו בשנת תרכ"ה, בעיצומו של הפולמוס: "הרצתי אגרת אודותן עם חכמי אה"ק תוב"ב ובתוכם הרה"ג מו"ה שמואל העליר נ"י בעיה"ק צפת תוב"ב כאשר שמענו שבאה"ק מתירין אותן, אבל כפי הנכתב לי מהרב הצדיק ונאמן מירושלים שמו הר"ר שמעון דייטש נ"י התרנגולת שמתירין שם (נקראים קיבריציר הינער) אינן העופות החדשים שבאים אצלנו, והעיד לי הרב נ"י הנ"ל שהיו בשם איזה אנשים מאסט אינדיען (ששם עיקר הגידול ומוצא מתרנגולים האלה, כי כן נקראו אצלנו כפי ההמון כחינא הינער וכהינע סמוך לאסט אינדיען)...", בתוך: בנין ציון השלם, ירושלים תשמ"ט, ג, סימן מד וכן כנפי נשרים סימן ה.

44 טענותיהם של האוסרים היו כבדות משקל, כך למשל כתב ר' שמעון סופר לר' חיים מצאנו: "וחקרתי ושאלתי פה החסידים ואנשי מעשה על מה המה סומכין ואמרו לי שהדרת גאונו התירם כק"ק צאנו עפ"י תלמידי חכמים מובהקים מארץ הקדושה שהעידו לפניו שאותם התרנגולים בצלמם ודמותם הן הנאכלים באה"ק במסורת מני אז משנים קדמוניות, וסיפר לי חתני הרב החריף הותיק מו"ה עקיבא נ"י שבלמדו בישיבתו של מר אחי הגאון אבדק"ק פ"ב נ"י הובאו מארץ הקדושה ארבעה תרנגולים בפקודת אחי הגנ"י לראות עין בעין אם הן הנה ממש אותן שהובאו למדינתנו מאי קאכין הנ"ל, עין ראתה ותעידה שהם משונים ואינם דומים כלל להם ויותר הם דומים לאותם הישנים המורגלים אצלנו,

כסף להוצאות נסיעה של שליחים שיסעו לבדוק היטב את המסורת של אנשי איזמיר ושירכשו כמה תרגולות לדוגמה. לאחר שנכשל במאמציו, הפציר בראשי קהילת ברדיטשוב שיעשו כן:

ולכן דעתי מהראוי שישלח מכם שני אנשים לאזמיר ומשם יבורר הדבר בכירור גמור עפ"י גדולים אשר שם, כי האי אשר משם באים העופות האלו הוא קרוב לאזמיר. ומשם כתבו לי שאשלח מאה אדומים ויסעו משם שני אנשים יריאים וחסידים לאזמיר ואז יבורר הדבר. ושלחתי איש נכבד לגדולי דורינו שיראה לגבות מכל עיר גדולה איזה סך מסוים ולשלוח להתם לברר הדבר, ואין כסף לי כי לא שמעו והטו אזנם לדבר, ואוי לאותה בושה שבעבור כסף מיעוט, ינחו מבוכה בישראל לחלק ת"ו לשתי תורות... ולכן לעמוד יסוד תוה"ק, מהראוי לעיר ואם בישראל כעירכם ש"י שלא לסמוך על פלפול גאוני דורינו ורק לשלוח מאה רענדליך לאה"ק ואזי בודאי ישלחו לכם היתר מחכמי עיר אזמיר עם איזה זוג עופות לדוגמא ובוה יבורר היטב. ואני הוצאתי על הוצאות לחתני הנ"ל עבור זה מאה ר"כ ומה אעשה עוד יותר?⁴⁵

במכתב אחר שכתב בשנת 1866 לר' שלום טויבש הוא ציין שלאחר בירור מעמיק הגיע למסקנה שאכן לאנשי ארץ-ישראל יש מסורת אכילה מהימנה ולכן הוא התיר את העופות

מ"מ גם להם אינם דומין ממש בקומה ובמראה וגם בקול קריאתם משונים קצת, ובכל זאת נאכלים בק"ק פ"ב ואינו מוחה כידם, והיה הדבר תמיה בעיני מה זו שתיקה להעושים נגד שולחן הערוך והרמ"א ז"ל... (מכתב סופר ליו"ד סימן ג). בעוד שבתשובה זו הוא מתייחס לתרגולות מקוצצין, הרי שבתשובה אחרת שהפנה לר' שלמה זלמן אולמן אב"ד מאקווא, הוא כותב דבר דומה על התרגולות מקפריסין, ואף טוען שהמעידים מארץ-ישראל שקר דיברו, ואין המדובר באותן תרגולות: "...ושוב נתפשט הקול שאוכלין אותם אצל חסידים, ואנשי גאליציען שישבו מארץ הקדושה לכאן לקבוץ ממון, העידו שאוכלין אותן בארץ-ישראל, ונקראים שם בשם קובריצער היהנער על שם אי קפריס שהוא קפריסין, אך ידעתי ששקר העידו, מפי נאמנים, ונתווסף לנו הצער שהכשילו רבני גאליציען ורבים כמדינתינו. והשתדלתי עם הרב הגאון אבד"ק פרעסבורג ובאו לו קובריצער היענער מירושלים תוב"ב, וישבו בית דין שם בק"ק פ"ב וראו שתרגולתי קפריס לאו מהני מין דהני, ואני ביקשתי אז מאדמו"ר הגאון הנ"ל שיאסוף הרבנים אשר סביב לעירו, למען יודעו לעניניהם כי שקר ענו", ראה קובץ פנים מאירות, ז (תשל"ז), עמ' לא. ר' יצחק יהודא יחיאל קמרניר סיפר על אדם שהגיע מטבריה והעיד שבארץ-ישראל העופות טמאים ואינם נאכלים, אך לאחר מכן כאשר ביקר אצל רי"ש אבד"ק לבוב העיד ההפך, ראו כנפי נשרים, סימן ד. כנגד זה, מובאת בשו"ת אורי וישעי, סימן יא, עדות מהימנה מטבריה שהתרגולים כשרים. ועוד על בעיית העדויות מארץ-ישראל, ראו: מוריה (כסלו תשל"ט), עמ' כו-כו; ר' שלמה קלוגר בפירושו היכל ברכה על התורה, למברג 1869, לדברים דף יב ע"א; ר' שלמה דירמר, בית שלמה, א, ניו-יורק תשכ"ב, סימן קמו.

שו"ת דברי חיים, בהשמטות לח"ב, סימן מב. 45

מקפריסין היתר גמור.⁴⁶ כאשר לשאלה אם היו תרנגולי קפריסין בארץ ישראל, נראה שאכן צדקו הרבנים שטענו שהעופות מהזן הקפריסאי נמצאים בארץ-ישראל, אם כי אין בטחון שאותם זנים היו זהים לתרנגולים שנקראו כשם זה במזרח אירופה. כבר בשנת 1840 העיד ר' יהוסף שווארץ, מחוקריה החשובים של ארץ-ישראל, על מציאותם של מיני תרנגולים שונים. הוא עורך הבחנה ברורה ביניהם ומזכיר גם את תרנגולי קפריסין וגם את תרנגולי ההודו:

תרנגול – בל"ע אלקים נמצאים הרבה. באי קיפרוס (ציפערן) נמצאים גדולים ושמינים עד מאד ומפורסמים בכל הארץ. (מין תרנגולים שקוראים פערל הינער לא נמצאים בארץ [= פניניות – ז"ע]). גם נמצא המין הנקרא תרנגול הינדיא ובל"ע אלקים הינדיא.⁴⁷

מכל מקום, ההיתר שהעניקו הרב חיים מצאנז, הרב יוסף שאול נתנזון וגדולי דור אחרים השפיע מאוד, וכך קטן עם הזמן מספר האוסרים והתמעט כוח השפעתם. ההיתר של אכילת זני התרנגולים פשט וכעבור שנים אחדות שככה מחלוקת זו כמעט לגמרי, בין היתר גם בשל העובדה שנוצרו זני הכלאה שטישטשו כמעט לחלוטין את ההבדלים ביחס לתרנגול הרגיל. כבר בשנת 1866 כתב הרב שמעון סופר, בין המתנגדים לכשרותם של התרנגולים החדשים:

והנה עתה בהיותי בעיר וויען שאלתי את אחי הגאון נ"י והשיב לי: לא היה בידי למחות ולאסור אחר שכבר נתפשטו בכל המדינה ונתערבו עד שקשה כמעט למצוא תרנגולת שתהיה ברור שאינה מבני התערובת וכל כיוצא בזה יפה השתיקה מהדיבור, ע"כ איני אומר בו לא איסור ולא היתר, שלא לצאת חלילה ביד רמה נגד הרמ"א זצ"ל.⁴⁸

46 בתוך: ר' שלום טויבש, שו"ת שאילת שלום, זאלקווא 1869, בסוף תשובה כב. אמנם בקונטרס כפי נשרים בסוף סימן ב, מובא מכתב בשמו של ר' יחזקאל, בנו של ר' חיים מצאנז, שהתיר את העופות אך חזר בו מדעתו כפי שנדפס בשמו לאיסור בספר דרך הנשר, בשנת תרכ"ד. אולם כפי שראינו, ר' חיים מצאנז המשיך לאחר מכן לברר את הסוגיה עד שהתיר את התרנגולות לבני עירו.

47 ר' שווארץ, ספר תבואות הארץ (מהדורת א"מ לונץ), ירושלים תר"ס, עמ' שעה; מ' ריישר, ספר שערי ירושלים, ירושלים תרל"א, עמ' 78. מנחם מנדל בן אהרן מקאמיניץ כותב בשנת 1839: "עופות אין בנמצא שם רק תרנגולים והמה גדולים כשלנו. גם תורים ובני יונה, אבל אווזים ובר אווזות לא נמצאו שם רק מובאים מאלכסנדריא, וכן ענדיקעס [תרנגולי הודו] מובאים משם". קורות העתים לישורון בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ה, עמ' 27. תרנגול ההודו מוזכר כנראה לראשונה בהקשר ארץ-ישראלי בחיבורו של ר' דוד די סילוה (1740-1684), הרופא מירושלים, בשם "אינדיאנו", ראו פרי הדס, כ"י צבי מלאכי, מס' 1, ספריה לאומית בירושלים, המכון לתצלומי כ"י, מס' 38766, דף 39ב. גם אלכסנדר ראסל מזכיר באמצע המאה השמונה-עשרה שתרנגולי ההודו מצויים בעיר חלב שבסוריה: A Russell. The Natural History of Aleppo, London 1794, pp. 192, 202.

48 מכתב סופר, ליו"ד, סימן ג.

היחס בין ה'תרנגולים הגדולים' ובין תרנגולי ההודו

נראה שכל הערעור בדבר כשרות תרנגול ההודו החל בעקבות סוגיית זני התרנגולים החדשים (קפריסין וקוצ'ין), שהגיעו למזרח אירופה רק בסוף שנות החמישים של המאה התשע-עשרה. בגלל שמדובר ב"תרנגולים חדשים", שהיו גדולים ומשונים בצורתם מהתרנגולים הרגילים, היו פוסקים שהחליפו אותם עם תרנגולי ההודו. ניתוח מעמיק של הפסקים הראשונים, שמתייחסים לסוגיית כשרות תרנגולי ההודו, מוכיח שהם נכתבו תחת השפעת הפולמוס על התרנגולים מקפריסין ומקוצ'ין. איזכור ראשון של המחלוקת בעניין תרנגול ההודו מופיע לכאורה אצל הרב משה שיק (מהר"ם שיק; 1807-1897), מראשי הרבנים האתודוכסים בהונגריה, שהתמנה לרב העיר חוסט בשנת 1851. בתשובה בשנת תרכ"א (1861) כתב:

ע"ד העופות אשר זה זמן לא כביר הובאו למדינתנו והם גדולים יותר משאר התרנגולים שלנו וגם יש בהם איזה שינוי שיש להם נוצות על רגליהם ומקצתם קורין אותן ענגלישע הינער ומקצתם אמערקאנישע הינער והן מטילין בצים ומתערבים בתרנגולים שלנו ומתריבים טובא בכל המקומות ומקצת חכמים אוסרין אותן ומקצתן מתירין ואין אתנו דבר ברור בזה.⁴⁹

המהר"ם שיק צידד בדעת הפוסקים האוסרים את התרנגולים החדשים משום העדר מסורת ובתשובה אחרת שנכתבה בשנת תרכ"ג (1863) הוסיף: "בדבר התרנגולים החדשים אשר יש אוסרין ויש מתירין ומאז צייתי על השוחטים אשר הם תחת דגלי שלא לשוחטם עד שיתברר דינם, וכשאני לעצמי חזרתי על צדדי התירם אלו ולא מצאתי דהנה האחר מצדדי ההיתר".⁵⁰ ההנחה שהמהר"ם שיק מדבר על תרנגולי ההודו מסתמכת על השמות שבהם הוא מכנה תרנגולות אלה: "ומקצתם קורין אותן ענגלישע הינער ומקצתם אמערקאנישע הינער". לבד מזה, כל שאר הנתונים מובילים אותנו למסקנה שלמעשה אין הוא מדבר על תרנגול ההודו, אלא על זני התרנגולות החדשים מקפריסין. ראשית הוא מציין שמדובר בתרנגולים חדשים ואילו תרנגולי ההודו היו מוכרים במזרח אירופה שלושה או ארבעה דורות לפני כן. שנית, הוא מציין שהתרנגולים החדשים "מתערבים בתרנגולים שלנו",⁵¹ כלומר יוצרים מיני הכלאה פוריים, דבר שעשוי היה להיות נכון באופן טבעי בהקשר לזני התרנגולות מקפריסין ולא לתרנגול ההודו. בתשובה משנת תרכ"ג הוא מציין במפורש שהוא מדבר על תרנגולים קפריסאים: "והנה בתרנגולים הנ"ל, לפי הנשמע קיבל הרב הגאון החסיד מסאנץ נ"י עדות מב' אנשים המסבבים ובאים מא"י להכא והעידו שאוכלין אותם

49 שו"ת המהר"ם שיק, ירושלים תשמ"ד, יו"ד, תשובה צח (עמ' כח).

50 שם, תשובה צט (עמ' כח-כט).

51 שם, תשובה צח.

בא"י ונקראים קיבריצר הונער..."⁵² יתרה מזאת, הוא מזכיר את הרב מפרשבורג ששלח לבדוק אם קיימת מסורת על תרנגולים אלה בארץ-ישראל.⁵³ קיימת בידינו עדות מפורשת שהגאון מפרשבורג ובית דינו דנו בסוגיית התרנגול הקפריסאי ולא בתרנגול ההודו.⁵⁴ יוצא אפוא, שהמהר"ם שיק לא דן כלל בכשרותו של תרנגול ההודו.

מקור נוסף שאולי התייחס למועד תחילת הפולמוס לגבי כשרותו של תרנגול ההודו הוא הרב שלמה קלוגר (1786-1869), ששימש כרבנות במספר קהילות עד שהתמנה לרב בכרודי (1820). באחת מתשובותיו התייחס לעניין כשרותו של עוף אינדיק שניקב הופק שלו, אך לא לעצם כשרותו ומהתשובה משמע שהוא מותר לאכילה.⁵⁵

בתשובה אחרת הוא דן בעניין "העופות הבאים מן אמעריקא". הוא פסק בתוקף שאין לאוכלם משום שאין ליהודי אמריקה מסורת, שהרי מדובר בהתיישבות חדשה יחסית:

הנה מדינת אמעריקא נתיישב בישראל זה ערך מאה שנים ומקודם לא היה שם ישוב ישראל ומנין להם מסורות, ועוד זאת ידוע כי אז באו לשם רק כל מרי נפש וכל אשר לו נושא וקלי הדעת ואין כדאי לסמוך עליהם ועל דבריהם שיש להם מסורת לכך בזה לכ"ע אסור לסמוך ולמעט בפלוגתא עדיף לכך בודאי אסורים, ומי שלא ישמע לדברנו עתיד ליתן את הדין.⁵⁶

לכאורה נראה שהרב שלמה קלוגר דן כאן בתרנגול ההודו שמוצאו מאמריקה. כלומר, ייתכן שבתחילה הוא סבר שמדובר בעוף כשר, אולם כאשר התברר לו שמוצאו של תרנגול ההודו הוא מיבשת אמריקה ולא מהודו, שינה את דעתו. אולם אפשר שגם כאן הרב שלמה קלוגר אינו מתכוון כלל לתרנגול ההודו, שהיה מוכר דורות אחדים לפני כן, אלא לזני תרנגולות חדשים, שאת מוצאם ייחס לאמריקה.⁵⁷ דבר זה עולה מתוך תשובה אחרת שנכתבה בשנת 1861 לקהילת יארמוט באונגריין:

52 שם, סוף תשובה צט.

53 שם, תשובה צת.

54 ראה בקובץ פנים מאירות, ד (תשל"ז), עמ' לא.

55 שו"ת האלף לך שלמה, ירושלים תשל"ט, חלק יו"ד, סימן צז; ובהרחבה במאמר של ז' עמר וי' בוכמן, "הלכה ומצוה בחיבורו של רבי חיים ויטאל", סיני, קכה (תש"ס), עמ' רז.

56 שו"ת האלף לך שלמה, חלק יו"ד, סימן קיב וכן ראו במכתב שפורסם בקונטרס כנפי נשרים, סימן ג.

57 ויש כאן החלפה מוחלטת; זני תרנגולות מהודו ייחסו לאמריקה ואילו את התרנגולות שהובאו מאמריקה ייחסו להודו! ייתכן שהרב קלוגר סבר שתרנגולים אלה הגיעו להודו מאמריקה, כך למשל מובא בדברי ר' יעקב אטלינגר, שמזכירים את סגנון דבריו: "כי באינדיע ששם עיקר מוצא העופות לא בלבד שלא נודע לנו מסורה להיתר, אלא אדרבא לאיסור ומאמעריקא שבאו משם לאינדיען ודאי אין לסמוך, כי עוד לא דרים שם יהודים זמן רב וידוע שהראשונים שבאו לשם היו קלי דעת", בתוך: בנין ציון השלם, ירושלים תשמ"ט, ג, סימן מד.

אמר שלמה, אני הגבר ראה עני בשבט עברתו ח"ו אשר הצליח מעשי שטן והתחיל מכשול חדש לבית ישראל בהבאת העופות החדשים ממדינת אמעריקא, אשר לא שערום אבותינו חדשים מקרוב באו... והנה זה כשני שנים אשר התחיל הדבר הרע הזה להתנוצץ.

הוא מציין את קיומם של פסקים אחרים, מהם שהתירו ומהם שהחמירו ולדעתו יש לאסור משום שספק דאורייתא לחומרא. כמו-כן, העיר בתמיהה שתרנגולי ההודו הגיעו לאזורם רק בתקופה מאוחרת: "הנה מדינת אמעריקא שנתחברה לארצינו הוי ודאי ב' מאות שנה ואפשר יותר, ויש הולכים ובאים מהכא להתם, ומשם למדינתנו ולמה לא הובאו העופות הללו עד הנה?"⁵⁸

לפי דבריו, זני התרנגולות החדשים הגיעו בשנת 1859, מועד המתאים להגעת זני התרנגולות מקפריסין או קוצ'ין ולא לתרנגולי ההודו. ניתן להוכיח זאת גם על סמך בדיקת העילה לכתיבת פסקו האוסר תרנגולים אלה. בתשובתו כתב שהוא בחן את סוגיית כשרות העופות מאמריקה ואסרם בעקבות פנייה במכתב "מגדול אחד מאונגרין והרבה הפציר בי לקבעו בדפוס וגם הביא כמה גאוני זמנינו האוסרים".⁵⁹ הרב שלמה קלוגר אינו מוסר מי פנה אליו, אך בתשובתו של הרב אהרן דוד דייטש הוא מספר במפורש כיצד פנה לרב שלמה קלוגר "וקיימתי בעצמי הוכח תוכיח תלמיד לרב, למה הוא שותק למכשול". בתחילת התשובה ציין במפורש שהוא עוסק בסוגיית התרנגולים מקפריסין⁶⁰ ולא הזכיר כלל את תרנגולי ההודו. למעשה, אין בידנו כיום שום פסק הלכה שנכתב לפני שנת 1860 האוסר את אכילת תרנגולי ההודו.

יוצא אפוא, שהרב שלמה קלוגר נשאל בעניין זני התרנגולות מקפריסין והוא השיב בעניין תרנגולים חדשים מאמריקה. אפשר שתשובתו לא עסקה בתרנגולי הודו, שמוצאם מאמריקה, אלא בזני התרנגולים החדשים מקוצ'ין, שאת מקורם ייחס בטעות לאמריקה. כך גם כנראה הבין הרב משה תאומים שכתב בשנת (תרכ"ד) 1864 בעניין התרנגולים החדשים שנתחדשו במדינתנו. בתשובתו הוא מתייחס כנראה לזני התרנגולים החדשים מקוצ'ין ומצטט את אנשי לונדון שהתירו, ולכן לא הבין מדוע טען הרב קלוגר שמוצאם מאמריקה ואין לגביהם כל מסורת:

הן חדשים מקרוב באו לגבולינו מיני עופות תרנגולים ותרנגולות הגדולים אשר מוצאם ומובאם מארצות רחוקות מדינות אנגלאנד, טורקייא ואונגרין ועד כה לא נודעו אצלינו... כלם אוכלים אותם ואין פוצה פה ומצפצף עליהם מעולם... גם

58 שו"ת טוב טעם ודעת, תשל"ט (ללא ציון מקום), ליו"ד, תשובה קנ.

59 שם, שם.

60 ראה בקובץ פגים מאירות, ז (תשל"ז), עמ' לב.

במדינות טורקייא מקום מולדתם של העופות הנ"ל אוכלים אותם למעדנים בלי שום פקפוק... וכמה הרחיק הרב מוהרש"ק נ"י עדותם של המתירין לומר, כי המסורה היא רק ממדינות אעמריקי, והלא גלוי וידוע לכל כי העופות הובאו הנה ממדינות החשובות מימים קדומים, וכאשר מראשית כזאת הודעתי מוצאם ומובאם ומאין נתברר לנו המסורה.⁶¹

דומה שרוב הפוסקים ערכו הבחנה בין זני התרנגולות מקפריסין ובין תרנגולי ההודו. כך למשל פירסם הרב שלמה דרימר, אב"ד סקאלה, בספרו ארבע תשובות (בין השנים תרכ"ב-תרכ"ה) בעניין תרנגולי ה"קוברצר" והן מופיעות בסימנים קמ-דו ו-קמח. בסימן קמז הנמצא ביניהם מופיע דיון הלכתי בעניין "עוף אינדיק" שהיה בצווארו שפשוף והיה חשש לטריפה.⁶²

כלומר, הדיון נסב על כשרותם של זני התרנגולות של קפריסין ולא על תרנגול ההודו שנחשב לכשר. ההיתר לאכול תרנגולי הודו שימש בסיס השוואה לעניין כשרות זני התרנגולים שהגיעו מקפריסין או מקוצ'ין. ליכון הסוגיה הביא גם רבים לתהות ולבחון את טעם ההיתר שניתן לתרנגולי ההודו. כך למשל תהה הרב יוסף שאול נתנון: "ואני שואל, היאך אוכלים האינדיק שבא מאמריקא, שבודאי לא היה שם מסורת, ומ"מ אוכלין אותו בכל התפוצה שישראל הם".⁶³

על הפקפוק בדבר כשרותם של תרנגולי ההודו אנו שומעים בצורה ברורה בשנים 1865-1866, אגב דיון בכשרות התרנגולים הקפריסאים. הרב יצחק מקאמארנא ציין שהיתה מסורת כשרות לגביהם מאנשי הודו והיתה מחלוקת אם לקבלם: "ובזה נחלקו חכמי הדור והיה הלכה רפויה עד שעמד מרן הקדוש אור צח הריב"ש טוב והכריע הלכה כחכמי המתירין".⁶⁴ לא ברור מיהו "הריב"ש טוב"; אם הכוונה לרב ישראל בעל שם טוב (בעש"ט, 1760-1760 לערך) מייסד החסידות, הרי שאלת המסורת לגבי אכילת תרנגול ההודו החלה כמאה שנה לפני כן, ולכך אין לנו כל סימוכין משום מקור אחר.

בעוד שלדעת הרב מקאמארנא היתה לתרנגול ההודו מסורת, היו רבנים אחרים שידעו שאין לתרנגול זה מסורת קדומה. אמנם רוב הרבנים התירו אכילתו, אך היו גם שאסרוהו. על דבר זה מספר ר' אריה ליבוש. בתחילה הוא דן בהיתר של התרנגולים החדשים ולאחר מכן התייחס לעניין תרנגול ההודו:

61 הרב משה תאומים, שו"ת דבר משה, למברג תרכ"ד, סימן ד.

62 ר' שלמה דרימר, בית שלמה, א, ניו-יורק תשכ"ב.

63 שו"ת דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, מהדורה תמישאה, סימן סט.

64 מובא בכנפי נשרים, סימן ו: וכן מובא גם אצל הרב יצחק שור, בתשובה משנת תרמ"ד, ראו: שו"ת מי באר, למברג 1891, סימן יט.

בבית ישראל ראיתי שערוריה בדבר התרנגולים הגדולים אשר הובאו למדינה זאת איזה שנים ממדינה אחרת ונקראים גאלגאנסקע הינער או וואליכשע הינער⁶⁵ והם גדולים בקומה ובאברים יותר הרבה מהתרנגולים שלנו, וגם קולם הוא קצת משונה, כי הוא עב יותר מהתרנגולים השוטים ויותר מזה לא נמצא בהם שום שינוי ובמראה הם כמו שאר התרנגולים. ויש להם כל השלשה סימני טהרה; אצבע יתירה וזפק וקורקבן נקלף. ובמדינה זאת לא היו מצויים כלל תרנגולים כאלה. וראה זה חדש הוא. וכפי ששמעתי פשט היתרם בכמה מקומות, כאשר העידו לפני כמה אנשים אשר במדינת ליטא ורייסין (רוסיה) אוכלים אותה בלא שום פקפוק וגם במדינת גאליציע מתחלה היו מפקפקים בהיתרם, ואח"כ נמנו ורבו גדולי המדינה והתירו אותם, וכעת כמעט בכל ערי גאליציע אוכלים אותם... ולדעתי אין שום מקום אפילו על דרך החומרא לחוש לאוסרם, והיתרם ברור מאד...

ובאמת כי מעולם הייתי מתמיה ומתפלא מאד על מה שאנו אוכלים העוף שקורין אינדיק או ענגלישער האן, כי עוף זה לא היה במדינתנו מקודם וגם לא בשאר מדינות, רק שמצאו אותו בארץ אמעריקא ומשם הוא מקום מוצאו והובא למדינות אלו. ומקודם לא היה בנמצא זה העוף כלל בשום מדינה כפי שראיתי מועתק מדברי הימים שלהם. ומדינת אמעריקא נתגלה בשנת רנ"ד לאלף הששי כמובא בצמח דוד. ומסתמא זמן רב אחרי גלות הארץ הנזכרת נתפשט ונתגדל עוף זה במדינה זאת, ואיך התירו אז הגדולים אשר בארץ שהיו בימים ההם לאכול עוף זה בלתי מסורת. כי בארץ החדשה לא נמצאו יהודים כלל שיהיה בזה איזה מסורת... א"כ איך כתבו כל הפוסקים דהמנהג שלא לאכול שום עוף רק במסורת ואין סומכים על סימנים. הא אדרבא המנהג להיפך דאנו אוכלים עוף אינדיק רק ע"פ סימנים ובלא מסורת כלל, ואיך כתבו המנהג להיפך. ובאמת כי אז כאשר התירו עוף זה ויצא בהיתר היו ג"כ איזה גדולים מפקפקים בדבר ולא רצו לאוכלו. כאשר שמעתי אומרים כי עוד היום נמצאת משפחה אחת משפחת פרענקיל שאינם אוכלים אותו כי כך הם מקובלים מאבותיהם ואבות אבותיהם אשר זקנם ראש משפחתם לא רצה להסכים בהיתרו. וצוה לבניו וב"ב אחריו שלא לאוכלו. רק שנמנו ורבו הגדולים אשר היו בזמן הזה והתירו אותו ופשט היתרם בכל העולם. ואנכי לא ראיתי מעולם שום אדם שיהיה נמנע לאוכלו מצד איסור [אך בחורף הזה כתב לי הרב משומסק, כי בעירו יש איש אחד ממשפחה זאת שאינם אוכלים זה העוף מחמת איסור ואשר גם הוא אינו אוכל אותו. וכל משפחה זאת כשעושים

65 שורגר (לעיל, הערה 1), עמ' 485, מייחס את השם "וואליכשע הינער" או Walscher Hahn או Welsches (Huen) לתרנגול ההודו, אך מתיאור הקטע שלפנינו ברור שמדובר בזני התרנגולים החדשים, ולא בתרנגול ההודו שנוכר בשם אינדיק בהמשך.

שידוך עם בניהם ממשפחה אחרת המה מתנים בשעת התנאים שלא יאכילו לבניהם
בשר אינדיק וכך קבלו מאבותיהם ואבות אבותיהם להתנהג כן].
וא"כ נראה שלא הותר ע"פ מסורת, דע"פ מסורת לא נמצא כלל מי שמחמיר,
ולא היה מי שנמנע לאוכלו. וא"כ לכאורה אין להבין למה התירו אותו. ואנן איך
אכלינן בשרו?⁶⁶

התשובות העיקריות שנביאן בהמשך הסתמכו על ההיתר לאכול את תרנגול ההודו,
כבסיס להיתר אכילת זני התרנגולים החדשים. אם תרנגול ההודו הוא עוף חדש שאין לגביו
מסורת והוא נחשב למין עוף שונה — מותר, הרי שבוודאי גם העופות החדשים יהיו
מותרים. הכותבים העירו שהתרנגולים החדשים מזדווגים עם התרנגולים הרגילים
וצאצאיהם דומים מאוד לעופות הרגילים, מה שאינו כן לגבי תרנגול ההודו, שהוא מין
לעצמו.⁶⁷ טענתם העיקרית היא שלא מדובר בעוף חדש, אלא בזן תרנגול השונה בגודלו
ובמראהו מהתרנגול הרגיל, כך שמבחינה גנטית והלכתית הוא מין אחד. לפיכך ספק אם יש
צורך במסורת, כדי להתירם. בפירושו לספר האשכול שנרפס בשנת 1868, מאת הרב צבי
בנימין אורבך, רבה של קהילת הלבפשטאט, נכתב שהפולמוס לגבי כשרות זני התרנגולים
מסין החל בסוף שנות הארבעים של המאה השמונה עשרה:

זה ימים יצא ערעור על תרנגולים הבאים משינא [סין] וסביבותיה זה עשרים שנה
וכבר נתיישבו במדינתנו... והנה התרנגולים שקורין אינדישע הינער שבאו זה ג'
מאות שנה מארץ הודו לאי ענגלאנד [אנגליה] ומשם לאשכנזו אנו אוכלין בכל
מקום ללא פקפוק, אף שהם משונים מאוד מתרנגולת שלנו, לא לבד שהם במדה
בקומה ואורך ורוחב כשתי תרנגולות שלנו, אף גם ראשם משונה ויש להם דלדול
בשר אדמדם תחת ראשם, פעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה, וכאן הבן שואל
מאין יצא להם היתר אכילה? ... אבל אם המין לא היה מצוי במדינתנו כלל, ואי
אפשר לומר שהיה קבלה הן לאסור הן להיתר... ואומר אני שכן הוא בתרנגולות
שינעזיש, מעולם לא היה באירופא [באירופה], ואחר ששמענו שבארץ רוסיא ואי
ענגלאנד אוכלין אותן מימי קדם, ועתה בבואם אלינו יש לסמוך על קבלתם, כיון
שאינן לנו קבלה לאסור ולא היו מצויים כלל במדינתנו בדור שלפנינו.⁶⁸

66 ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם, וילנה תר"ל, קונטרס התשובות ליו"ד סימן פכ, סימן טז, עמ' קע-קעד.

67 ואכן תרנגול רגיל עם תרנגול הודו אינם יוצרים הכלאות באופן טבעי. לעומת זאת, הצליחו לבצע
בניהם בתנאי מעבדה הכלאות יזומות (זיבוטפסקי, לעיל, הערה 10, עמ' 107). לרוב לא ניתן לקבל
צאצאים ברי קיימא לאחר תהליך ההפריה של הביצים, והעוברים מתים כבר בשלב מוקדם של
התפתחות התאים, ראו K. Harada & E. G. Buss, "Turkey - Chicken Hybrids. A Cytological and
Study of Early Development". The Journal of Heredity, 72 (1981), pp. 264-266.

68 ספר האשכול, הלבפשטאט תרכ"ח, עמ' 62.

תשובה דומה נכתבה על ידי ר' אריה ליבוש בשנת 'טהורות' (1865). טענתו היתה שאם מישהו יאסור את זן התרנגול החדש, הרי שאי אפשר להתיר בשום אופן את תרנגול ההודו, שהוא מין עוף חדש ושכבר פשט היתרו.⁶⁹

טעמים להיתר תרנגול ההודו

התעוררות לבעיית כשרותם של תרנגולי ההודו חלה אפוא בעקבות הפולמוס בעניין כשרותם של זני העופות החדשים והביאה עימה דיון הלכתי פורה שמטרתו היתה ליישב את ההיתר לאוכלם, כפי שהיה מקובל מקדמת דנא. טעמים אחדים ניתנו להיתר אכילת תרנגולי ההודו ורובם קשורים לעניין המסורת.⁷⁰ חלק מצדדי ההיתר שהעלו המתירים את זני העופות מקפריסין או מקוצ'ין הופיעו גם בעניין תרנגולי ההודו:

א. היו שיצאו מנקודת הנחה מוטעית, שמוצא תרנגול ההודו הוא מאנגליה, טורקיה או מהודו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשם העוף.⁷¹ לפי הנחה זו לא מדובר בתרנגול חדש, ולכן הבעיה איננה העדר מסורת, אלא רק אם ניתן לסמוך על מסורת של ארצות אחרות שבהן תרנגולות אלה כבר נאכלות. כך למשל, הרב יצחק יהודא יחיאל מקאמאנא שאסר את התרנגולים החדשים, התיר את תרנגול ההודו. הוא סבר שמוצא תרנגול ההודו הוא אכן מהודו. לדבריו יש לנו מסורת של אנשי הודו שניתן לסמוך עליה. בתשובה משנת תרכ"ו כתב:

ומענין עוף אינדיק היה מסורה ברורה מאנשי אינדיע בקבלה עד משה רבינו שהוא עוף טהור, אלא שהיו מחלוקות אם לסמוך על אנשי אינדיע מאיזה טעם הידוע, ובזה נחלקו חכמי הדור והיה הלכה רפויה עד שעמד מרן הקדוש אור צח הריב"ש טוב והכריע הלכה כחכמי המתירין ואמר שיש לסמוך על אנשי אינדיע, בפרט

69 ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם (לעיל, הערה 66), שם.

70 לוינגר, עמ' 51-52, מביא כמה מהטעמים ויש לנו כמה הסתייגויות מדבריו. הוא טוען שמאחר שמדובר בעוף שלא היה קיים בעולם הישן בזמן מתן תורה, הרי שאין חשש שהוא מכ"ד העופות הטמאים שזכרו בתורה, שכן עופות אלה היו ידועים לחז"ל (עמ' 51). אולם טענה זו בעייתית, שכן קיימים עופות דורסים שמצויים בעולם החדש, והם ללא ספק טמאים (זיבוטפסקי, לעיל הערה 10, עמ' 102). כמו-כן, לוינגר מסתמך על דברי ר' יוסף שאול נתנזון (באגרת שפורסמה כספר האשכול, הלבשרטוט תרכ"ח, עמ' 63), שהתיר לכאורה את תרנגולי ההודו על סמך המסורת של בני ארץ-ישראל. אולם, כפי שראינו, תשובותיו מתייחסות בבירור לזני תרנגולות קפריסאיים או סיניים ולא לתרנגול ההודו.

71 הרב עובדיה הראיא (תר"ץ-תשכ"ט), שו"ת ישכיל עבדי, ירושלים תשנ"ד, ג, ליו"ד סימן ה, מציע שמוצא התרנגול מהודו והאנגלים העבירו אותו לאמריקה ומשם חזר לאשכנז, וזה מסביר מדוע כונה "אנגליש הינד".

נזהרין הרבה ממאכלות אסורות, על כן יש לסמוך עליהם ועל פי הוראתי נתחזק הלכה להתיר.⁷²

אין ספק שהבלבול בין תרנגול ההודו שמוצאו מאמריקה ובין זני התרנגולות מקפריסין או מקוצ'ין היה אחד הגורמים העיקריים בהיווצרות סתירות בין עדויות ומסורות שונות שהתקבלו בעניין ה'תרנגולים החדשים'. כלומר, ייתכן שחלק מהמסורות היו מהימנות והתייחסו למעשה לזני התרנגולות הרגילים ולא לתרנגולי ההודו. למעשה גם על מסורות אלה לא היתה תמימות דעים. דוגמה להעברת 'מסורת' שגויה אנו מוצאים בקשר לפולמוס על התרנגולות מקפריסין. הרב נפתלי חיים הורביץ, חתנו של ר' חיים מצאנז, במכתבו לר' יוסף שאול נתנון, כותב בשם רבה של צפת הרב שמואל הדר, שהן כשרות ויש לגביהן מסורת מהימנה:

והנה על עופות קובריצר גופא שמעתי מסורת מהרב שמואל העלר, אשר שמע מחכם ס"ט מטבריא זקן מופלג תלמיד לבושי שרד, ששמע מרבו לבושי שרד, אשר אמר כי מסורת הוא לו קובריצי עופות, שיודע ידיעה ברורה שהיו אוכלין אותו בזמן הב"י.⁷³

כפי שהראינו, ר' שמואל הדר חזר בו אחר-כך מדבריו. אולם דבריו בעניין ה'מסורת' המשוכו להיות תנא דמסייע למתירים את העופות הללו, ואולי גם לאלה שהכשירו את תרנגול ההודו על סמך מסורת קדומה מארץ-ישראל.

ב. חלק מהפוסקים סברו שאין די בסימנים לשם הכשרת עוף, אלא יש להסתמך רק על מסורת, מחשש שהעוף דורס. גישה זו מבוססת על דברי רש"י בעניין 'תרנגולא דאגמא' (חולין סב ע"ב, ד"ה חזיוה דדרסה ואכלה). ר' אריה לייבוש ערך הבחנה בין המקרים; בתלמוד מדובר בעוף נדיר יחסית, שהתנהגותו לא היתה מוכרת, בתחילה חשבו שאינו דורס ולבסוף מצאו שהוא דורס. לעומת זאת, בתרנגול ההודו לא קיים החשש הזה: "אבל בעוף

72 מובא בכנפי נשרים, סימן ו; וכן מובא גם אצל הרב יצחק שור, ראש קהילת בוקארסט, בתשובה משנת תרמ"ד, ראו: שו"ת מי באר, למברג 1891, סימן יט. הרב אמתי בן דוד בספרו שיחת חולין, בסוף עמ' תכט, מנסה לתרין שאולי היו באמריקה צאצאי עשרת השבטים ולהם היתה מסורת שאותה העבירו למגורשי ספרד שהגיעו לשם.

73 דברי שאול ויוסף דעת, שואל ומשיב, ירושלים ניו-יורק תשכ"ד, מהדורה קמא, ב, סימן קנב. בעל 'לבושי שרד' הוא ר' דוד אייבשיץ שעלה לארץ-ישראל בשנת 1809, השתקע בצפת ונפטר בעיר זו בשנת 1816. דוגמה נוספת מופיעה בסוף תשובות מהרי"א, סימן צד: "אחרי שמעתי מאנשים מופלגי תורה ויראי ד' מאה"ק כי שמה נאכלים מימים קדמונים ואולי מימי התנאים הקדושים ע"ה הבאים לשם מאי קיברין (אשר שם העיר הנ"ל ציפורי בראשונה), לכן עמד והתיר להם".

שמתגדל בבתינו לאלפים ולרבבות ואנו רואים בהם בכמה שנים שאינם דורסים, א"כ מהיכי תיתי נחיש לשמא ידרוס?"⁷⁴

ג. בעל פירוש נחל אשכול סבר שעוף שיש לו את כל סימני הטהרה ואינו דורס, ואין לגביו כל קבלה, לא לאיסור ולא להיתר, ובמקום אחר יש להם קבלה שמותר, אזי מותר לסמוך על קבלתם. הוא אמנם היה ער לכך שמדובר בעוף חדש שהגיע מאמריקה, אלא שהניח שדי בכך שהתהוותה 'מסורת' (גם אם היא בת כמה דורות בלבד) במקום מסוים, שניתן יהיה לסמוך עליה.⁷⁵

ד. גם הנצי"ב מוולאזין (1817-1893) ידע שאין לתרנגול ההודו מסורת:

ותדע שהיתר העוף אינדיק שאנו אוכלין היו הרבה מערערים עליהם בשעה שהביאום מאינדיא ולא היה מסורת על כשרותם, וגם עוד היום יש מחמירים ופורשים מהם, ומ"מ כבר נהגו להיתר ואין פוצה פה, והוא משום שכבר הוחזקו להיתרא ואין ראייה לאסרם.⁷⁶

מדבריו עולה, שההיתר לאכול את תרנגול ההודו נעשה משום שבימיו נהגו רוב הפוסקים להתירו. כלומר, המציאות שבה כוחם של המערערים על כשרותו הוא שולי יוצרת כוח היתר, שעם הזמן הולך ומתבסס.

ה. מאחר שרבנים גדולים התירו ואכלו את תרנגול ההודו, הרי לא ייתכן שטעו: "ומה בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמם לא כ"ש".⁷⁷

סיכום ומסקנות

תרנגול ההודו שהתפשט ברחבי אירופה והמזרח התיכון במהלך המאה השבע עשרה והשמונה עשרה נחשב לעוף טהור ולא מצאנו התייחסויות כל שהן המפקקות בכשרותו עד לשנת 1860. באמצע המאה התשע עשרה החלו להופיע במזרח אירופה זני תרנגולות חדשים שהתפשטו במהירות ויצרו זני הכלאה עם התרנגולים הרגילים. בעקבות הופעתם של עופות אלה החל פולמוס הלכתי חריף בעניין כשרותם, ששיאו היה בין השנים 1860-1870. עם התפשטותם של התרנגולים החדשים ועליית מספר הרבנים שהתירו אותם שככה המחלוקת. מעניין שחלק מצדדי ההיתר נסמך על התקדים של היתר אכילת תרנגול ההודו. תרנגול ההודו, לא זו בלבד שמהווה מין בפני עצמו, שאינו יוצר באופן טבעי הכלאות עם תרנגול

74 ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם, קונטרס התשובות ליו"ד סימן פב, סימן טז, עמ' קעב.

75 ספר האשכול, הלבדשטאט תרכ"ח, עמ' 63.

76 ר' נפתלי צבי ברלין, שו"ת משיב דבר, ירושלים תשנ"ג, סימן כב.

77 בבלי, כתובות כח ע"ב; חולין ה ע"ב ובספר אורי וישעי, סימן יב.

רגיל, אלא הוא עוף שהובא מעולם חדש, שלא התקיימה בו קהילה יהודית שיכולה היתה להעביר מסורת קדומה. הפולמוס בעניין התרנגולים החדשים עורר באופן טבעי גם את שאלת כשרותם של תרנגולי ההודו מאמריקה שכבר פשט היתרם מזה כמה דורות. דומה שהרוב המוחלט של הרבנים לא פקפק בכשרותו של תרנגול ההודו; אלא שהבעיה של העדר מסורת, שהוא תנאי מחייב על פי שיטת הפסיקה האשכנזית, חייבה למצוא בדיעבד טעמים להיתר. טעמים אחדים ניתנו לפתרון בעיית ה'מסורת' של תרנגול ההודו, אך דומה שאין באף אחד מהם תשובה מספקת המניחה את הדעת. לכן מוצדק הוא חששם של אלה שנמנעים מאכילת תרנגול ההודו. ואכן, היו מספר משפחות שלא סמכו על ההיתר שפשט והחמירו על עצמן שלא לאכול תרנגול הודו, כדוגמת משפחת פרנקל, משפחת הורוויץ המיוחסים לשל"ה ועוד.⁷⁸ וכך שמעתי שיש מיהודי אתיופיה שעלו לארץ-ישראל שנמנעו מלאכול תרנגול הודו מאחר שלא הכירוהו. אולם, כאמור, בסך הכל פשט ההיתר לאכול תרנגול הודו בכל קהילות ישראל ולפי מיטב ידיעתנו כל ארגוני הכשרות העיקריים בימינו מכירים בתרנגול ההודו כעוף כשר.⁷⁹

התפשטות היתרו של תרנגול ההודו אינה פוטרת אותנו מהשאלה העקרונית כיצד התידו רוב פוסקי אשכנז בכל זאת לאכול עוף שאין לגביו מסורת קדומה. דומה, שבחינת הדבר מנקודת המבט ההיסטורית עשויה לתת הסבר לדרך שבה התקבל ההכשר לתרנגול ההודו. נראה שבתחילה ההיתר לאכילת תרנגול ההודו התבסס בעיקר ברחבי האימפריה העות'מאנית, שם התאזרח תרנגול זה במשק החי, עד כי נודע שמו בשם "טורקי" (Turkey). באזורים אלה שלטה בעיקר שיטת הפסיקה הספרדית המבוססת על שיטת הרמב"ם והשולחן הערוך. אמנם, לפי שיטת ר' יוסף קארו אין להסתפק בסימנים לשם התרת אכילת עוף וצריך מסורת,⁸⁰ אולם דומה, שפסיקה זו אומצה הלכה למעשה רק מספר דורות אחריו. כאשר הגיע תרנגול ההודו למרחב העות'מאני במהלך המאה השש עשרה והשבע עשרה עדיין היה משקל רב לרמב"ם כשיטת פסיקה מחייבת ומקובלת בכל קהילות ישראל, כפי שר' יוסף קארו בעצמו הצהיר פעמים רבות בחיבוריו השונים.⁸¹

שיטת הרמב"ם שלטה בכיפה במזרח לפחות עד המאה השמונה עשרה, כפי שציין ר' יעקב פראג'י (1660-1730), מגדולי חכמי מצרים, בעניין הלכות שבת: "ובפרט כל גלילות המסתערבים שאנו מקובלים מגאוני מצרים ומחכמי המערב שכל הקהלות שמסוף המערב

78 ר' אריה ליבוש, ערוגות הבושם, קונטרס התשובות ליו"ד סימן פב, סימן טז, עמ' קעב. ראו סקירה אצל זיבוטפסקי (לעיל הערה 10), עמ' 108-109, הערה 70.

79 זיבוטפסקי, עמ' 107.

80 טור ושרו"ע ליו"ד פב ס"ק ג.

81 ראו סיכום המובאות אצל הר"י קאפה בהקדמתו למשנה תורה לרמב"ם, א, ירושלים תשנ"ג, עמ' כב. ועוד הוסיף ר"י קארו, שאין זכות לאדם או לקהילה לכופף את דעתם המחמירה על קהילה אחרת, ראו למשל כסף משנה להלכות תרומות פ"א ה"א וכן שו"ת אבן רוכל, סימן לב.

תרנגול הודו מתימן בשנות השלושים של המאה העשרים (מצילומי יחיאל חייבי)

וארץ מצרים וארם נהרים וארם צובה ופרס ותימן, כולם קבלו עליהם להתנהג על פי חיבור הרמב"ם.⁸²

לפי שיטת הרמב"ם ור' משה בן יוסף (רמב"י), אפשר שניתן יהיה להכשיר עוף רק על פי שלושה סימני טהרה אם ברור שאינו דורס.⁸³ לפי הבנה זו בשיטת הרמב"ם, תרנגול ההודו עונה על תנאים אלה ולכן הוא כשר. נראה שבגישה זו אחז גם ר' אליעזר אשכנזי (באמצע המאה השבע עשרה), הראשון שהתייחס לעניין כשרותו של תרנגול ההודו. הוא כתב במפורש שמדובר בעוף שמותר על פי כל הסימנים, מבלי שהתייחס כלל לקריטריון המסורת.⁸⁴

הדיעה שרווחה כציבור בתחילה, שמוצאו של תרנגול ההודו, הוא אכן מהודו, אנגליה או טורקיה, ולא מדובר בעוף חדש, בוודאי רק הוסיפה לביסוסו של ההיתר. כאשר תרנגול ההודו התפשט גם לארצות מזרח ומרכז אירופה סמכו הקהילות שם על ההיתר של אנשי המזרח, על פי ההנחה שניתן להעביר מסורת למי שאין בידו מסורת. עיקרון הלכתי זה מובא בידי בעל פירוש 'כרתי ופלתי' לשו"ע: "ונראה ביש לעוף ג' סימנים ואין צריך למסורת, רק דלמא דריס הבא סמכינן אמסורת דדוכתי אחרינא, דלרוב הפוסקים בלא"ה כשר בג' סימנים וא"צ מסורת כלל, ובזו סמכינן להקל ופשוט".⁸⁵ למעשה, על סמך הקריטריונים הללו התירו חכמי ג'רבה את תרנגול ההודו.⁸⁶ אמנם בדיעבד הסתבר שלא מדובר במסורת עתיקת יומין, אך התפשטות כח ההיתר שבו אחזו רוב הפוסקים היתה כה חזקה שלא היה בכוח

82 ר' יעקב פראג'י, שו"ת מהר"ף, ירושלים תשנ"ט, סימן נט, עמ' רלב. ודברים אלו צוטטו לראשונה בדברי החיד"א, שם הגדולים, ירושלים תשנ"ד, מערכת גדולים, מ, ס"ק קג, עמ' קנט.

83 הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"א הט"ז (מהדורת מהר"י קאפח, עמ' מ); בפירוש למשנה בחולין פ"ג מ"ו. שיטתו של הרמב"ם דומה לשיטת רבינו משה בן יוסף, ראו אצל הר"ן והר"ז והר"ה לחולין כא ע"א-ע"ב (במהדורה בנדפס). על החילוק ביניהם ראו לחם משנה להלכות מאכלות אסורות פ"א הט"ז והערותיו של מהר"י קאפח, שם, עמ' מד. ר' חזקיה די סילוה מעיר על שיטת הרמב"ם: "והיא המחותר והמוסכמת מרוב הפוסקים... כיון דמאי שלא מקילינן להתיר לגמרי בג' סימנים אינו אלא הומרא בעלמא. וזה פסק אמיתי וברור, ראוי לסמוך עליו ודלא כהג"ה ודוק", ראו פרי חדש ליו"ד פב ס"ט. ועוד יש להזכיר את שיטת רבינו תם, שסובר שכל עוף "שיש לו ג' סימנים הללו של טהרה, בידוע שאינו דורס וטהור ואין צורך לבדוק כסימן של דריסה". לפי שיטתו, עוף הבא בפנינו בסימן אחד והוא אינו דורס – מותר, ראו תוספות לחולין סא ע"א, ד"ה כל שיש לו וכו'; המאור הגדול לחולין סא ע"א.

84 דמשק אליעזר לחולין סג ע"ב, עמ' תקו.

85 ר' יהונתן אייבשיץ, ספר כרתי ופלתי, וינה 1819, סוף סימן פב.

86 ראו: ר' כלפון משה הכהן (תרל"ד-תש"י), בתוך: קובץ מנהגי תוניסיה, ברית כהנה השלם, ליו"ד ס"ט ה, בני-ברק תשנ"ח (הוצאת מכון הרב מצליח), עמ' שד-שו; הרב משה חאדא, ברכת משה, ירושלים תשנ"ו, ליו"ד סימן כג; הרב עובדיה הדריא, שו"ת ישכיל עבדי, סימן כ, ס"ק ה, ושם הוסיף: "שגם פעם"ק ירושת"ו ובמק"א נוהגים לאוכלו כאין פוצה פה ומצפצף ואין צריכה לפנים".

המפקקים לערערה. דבר זה מן הסתם היה עלול לגרום לעז על הקדמונים, אותו ביקשו האחרונים למנוע.

למען הסר ספק, אין כאן, כפי שעשוי להשתמע, הכשר שבטעות יסודו. סיפור כשרותו של תרנגול ההודו קשור בנסיבות היסטוריות מיוחדות שהיו יכולות להיווצר במציאות של אותם הימים. במילים אחרות, נוצר כאן 'חלון הזדמנויות', או בלשון ההלכה 'סייעתא דשמיא'. דומה, שאם בימינו היה עולה לדיון עניין כשרותו של תרנגול ההודו, ספק רב אם היה מקבל הכשר.

סיפור כשרותו של תרנגול ההודו מעלה מספר תהיות ומסקנות לגבי קביעת הקריטריונים של הכשרות בימינו. דומה, שהמדיניות שנוקטים בה כיום חלק מהפוסקים, מעוצבת בהתאם לפסיקה, שנוטה לחומרה יתרה. גישה זו דומיננטית ודוחקת את הגישות האחרות. כך למשל, בהשפעת פסיקת ה'חזון איש', קריטריון המסורת נדרש כיום לא רק לעופות אלא גם לבהמות וחיות. יתרה מזאת, לצורך הכשרת עוף דורשים גם 'מסורת פעילה' מהימנה, דבר שהניא חלק מפוסקי בני דורנו מלתת הכשר לפסיונים.

דווקא סיפור כשרותו של תרנגול ההודו מוכיח עד כמה חשוב וראוי לתת לגיטימציה מעשית לשיטת פסיקה גמישה יותר, כמו זו של רמב"י והרמב"ם. גישה זו מאפשרת לקהילות מסוימות להמשיך לאכול בעלי חיים כשרים על פי המקובל אצלם מדורות, גם אם אין לאחרים מסורת על כך. יתרה מזאת, במקרה של תרנגול ההודו, החלת העיקרון של העברת המסורת מקהילה שיש לה מסורת לקהילה שאין לה מסורת שהעוף טמא, מעניק להכשר ביסוס הלכתי מוצק ופותר ממתן הסברים קלושים.